

XIII VE XIV. YÜZYILLAR ANADOLU TÜRK TARİHİ
BAKIMINDAN ÖNEMLİ BİR KAYNAK:
MENÂKİB'UL-ĞUDSİYA Fİ MENÂŞİB'İL-UNSİYA

Ahmet Yaşar Ocak

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu makale *Menâkıb'ul-ğudsîya fî Menâşib'İL-unsîya*'dan bahseden ilk yazı değildir. XIV. yüzyılın mutasavvıf Türk şairlerinden olan Elvân Çelebi'nin eseri, ilim âlemine ilk defa, Konya Müzesi müdürlüğünü yaptığı sırada Mehmet Önder tarafından, 1957 de keşfedilmesinden hemen sonra, önce bir gazetede, sonra da 1959 yılında Almanya'da bir ilmi dergide tanıtılmıştır¹. Ashında *Menâkıb'ul-ğudsîya* isim olarak ta olsa tamamıyla meçhul bir eser değildi. Böyle bir eserin varlığı, Oruç Beğ'in «*Tevârih-i Âli-i Osmân*» ve «*Şakâyk'un-Numânîya*» gibi ünlü kaynaklar aracılığıyla eskiden beri bilinmekteydi². Hatta *Âşıkpaşazâde Târihi*'ni yayınlayan Âli Beğ de bu eserden, *Âşıkpaşazâde*'nin kaynakları dolayısıyla söz etmekteydi³. Fakat 1957 de Konya'da mutlu bir raslantı sonucu ele geçinceye kadar eserin varlığından hiç bir emareye rastlanmamıştır⁴.

Menâkıb'ul-ğudsîya'nın kaynak olarak Anadolu Selçuklu Tarihi için öneminden ilk defa Fuat Köprülü önce *Belleten*'de, sonra da *İs-*

1 «Tarih ve dil yönünden üç değerli menâkıbnâme», *Vatan Gazetesi*, 21 Ağustos 1957.; «Eine neuentdeckte Quelle zur Geschichte der Seldschuken in Anatolien», *WZKM*, LV (1959), pp. 84-88.

2 Franz Babinger yayını, Hannover 1925, s. 11. Yazar Babai ayaklanmasını anlatırken, şu cümle ile eserin varlığını haber veriyor :

انك دخى بشقه بر حكایتی واردر عاشق پاشا اوغلی الوان چایی مناقبتده معلوم آتشدن .
Ayrıca bk. Edirneli Mecdi, *Terceme-i Şakâyk*, İstanbul 1269, s. 23.

3 *Âşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul 1332, mukaddime kısmı.

4 Menâkıbnâmenin nasıl bulunduğu hakkında M. Önder'in adı geçen makalesinde geniş bilgi vardır.

lâm Ansiklopedisi'nde bahsetmiştir⁵. İkinci yazısında Köprülü, menâkıbnâme hakkında şu hipotezi öne sürmektedir: Menâkıb'ul-kuşdiya ya Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî ve oğullarının menkabelerini toplayan bir eser olup bizzat Elvân Çelebî tarafından yazılmıştır, ya da Elvân Çelebî'nin kendisiyle ilgili menkabelerin, onun bir dervişi tarafından kaleme alınmış şeklidir⁶.

Gerçekten de menâkıbnâmenin bulunmuş olmasıyla, Köprülü'nün hipotezinin birinci kısmının isabetliliği meydana çıkmış ve böylece Menâkıb'ul-kuşdiya'nın, Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî ve oğullarının menkabelerle karışık biyografilerini ihtiva eden bir eser olduğu anlaşılmıştır. Fakat gariptir ki, bulunuşundan bu yana yirmi yıla yakın bir zaman geçtiği halde, Mehmet Önder'in söz konusu makalesinin dışında hemen hiç bir özel araştırmaya konu teşkil etmediği gibi, dil konusu dışında kendisinden faydalanılma yoluna da gidilmemiştir⁷. İşte bu yüzdendir ki, menâkıbnâmenin özellikle «Babâî ayaklanması» diye bilinen ve Türkiye din tarihinin önemli olaylarından birini teşkil eden vak'a hakkında ihtiva ettiği yepyeni bilgiler -eserin mevcudiyetine rağmen- unutulup kalmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bunda, taşıdığı adın önemli bir payı olsa gerektir. Çünkü büyük bir ihtimal ile araştırmacılar Elvân Çelebî'nin bu kitabını, bizzat kendine ait masalımsı bir yığın menkabe ile dolu, sair benzerleri gibi âdi bir menâkıb mecmuası olarak telakki etmişlerdir. Ayrıca eserin tek nüsha oluşu yüzünden kolayca elde edilip incelenme imkânının bulunmamasının da bu ihmalde rolü bulunmalıdır⁸. Menâkıbnâ-

5 «Anadolu Selçukluları Tarihinin yerli kaynakları», *Belleten*, VII (1943), s. 424; *İslâm Ansiklopedisi*, «Aşık Paşazâde» maddesi.

6 Bk. aynı yerde.

7 Sadece Abdülbaki Gölpınarlı, Hâcî Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi'nin neşrinde Dede Garî'nin'la ilgili küçük bir kısmı kullanmıştır (bk. *Menâkıb-ı Hâcî Bektâş-ı Velî*, İstanbul 1958, açılama s. 137). Gölpınarlı ayrıca, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*'nda da eserin bir genel tanıtmasını yapmış ve yer yer örneklerle muhtevası hakkında kısa bilgi vermişse de bu, onun yeteri kadar tanınması bakımından tatminkâr değildir. (bk. Ankara 1972, c. III, ss. 417-420). Esasen bir katalog çerçevesi içinde bundan daha fazlası da yapılamazdı. Yalnız Gölpınarlı, sıkı bir tenkit ve tahlilden geçirilirse bu eserin, Babâî ayaklanması hakkında ana kaynaklardan biri olabileceğine işaret etmekle isabetli bir fikir ileri sürmüş bulunmaktadır (bk. s. 420).

8 *Menâkıb'ul-kuşdiya*'nin tek nüshası, Konya Mevlânâ Müzesi kitaplığı nr. 4937 de bulunmaktadır. Eser üzerinde Mehmet Önder'in çalıştığı ve onun ta-

menin ihtiva ettiği bilgilerin, gerek Babâî ayaklanması, gerekse XIII. yüzyıl Anadolu din tarihi bakımından önemli iki şahsiyetin, yani Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî ve oğlu Muhlîş Pâşâ (veya Muhlîş Bâbâ) ile, onun oğlu Aşık Pâşâ'nın elde bulunan tek biyografileri oluşu noktasından oldukça yüksek bir değeri vardır. Bu itibarla şimdiye kadar unutulup bir kenarda kalmış bulunan bu değerli menâkıbnâmenin yeniden ele alınıp gözden geçirilmesinde fayda görülmüştür. Burada, önce yazar Elvân Çelebî ve eserinin muhtevası hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılacak, sonra da Babâî ayaklanması konusunda ortaya koyduğu yeni bilgiler, diğer tarihî kaynaklarla karşılaştırılarak aktarılmaya gayret edilecektir.

I — ELVAN ÇELEBİ'NİN KİMLİĞİ :

Menâkıb'ul-kuşdiya fî Menâşib'il-unşiya'nin yazarı Elvân Çelebî, Babâî ayaklanmasının baş liderlerinden Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî'nin dip torunudur. Babası, XIV. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatının ünlü simalarından Aşık Pâşâ unvanıyla tanınan Aşık Alî Paşa (öl. 1333)dir⁹. Onun da babası, Babâî ayaklanmasından epey bir müddet sonra, Karamanoğulları Beyliği'nin kurulmasına adı karışan Muhlîş Pâşâ veya öteki unvanıyla Bâbâ Muhlîş'tir¹⁰. Yazarın bizzat *Menâkıb'ul-kuşdiya*'da verdiği bilgilere dayanılarak soy kütüğü şöyle tesbit edilebilmektedir¹¹.

rafından yayına hazırlanmakta olduğu söylenmekteyse de bugüne kadar herhangi bir emare müşahede edilmemiştir. Yalnız Prof. Saadetin Buluç'un, dil özellikleri bakımından eseri incelediği öğrenilmiştir.

9 Aşık Pâşâ için bk. Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*, adı geçen madde.

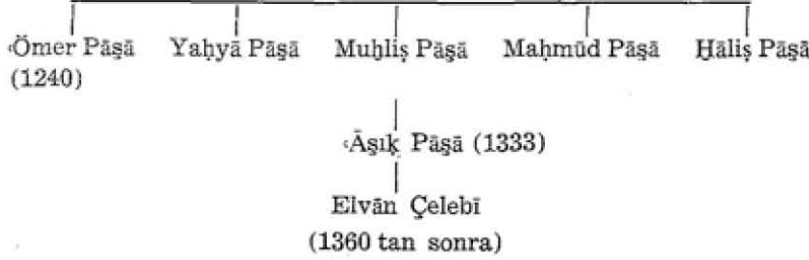
10 Muhlîş Pâşâ hk. şimdilik bk. *Terceme-i Şakayık*, s. 22.

11 Elvân Çelebî'nin kimliği, Çorum-Mecidözü'ne bağlı kendi adı ile anılan köyedeki zâviyesinin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede şöyle belirtiliyor (bk. Semavi Eylce, «Çorum'un Mecidözü'nde Aşıkpaşa oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi», *TM*, XV (1969), s. 217.): *واعمره الوان ابن علي ابن مخلص ابن الشيخ الياس*

المشهر بابا

S. Eylce bu kitabedeki بابا kelimesini باباي kaydetmişse de bu her halde bir okunmuş hatası olmalıdır. Çünkü kitabede geçen eş-Şeyb İlyâs, Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî olup Bâlî diye bir adı olmadığı gibi «Baba» unvanıyla ünlü bulunduğunu bütün kaynaklar doğrulamaktadırlar.

Şucâ'ud-Din Abû'l-Bakâ
Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî
(1240)

F. Köprülü 'Âşîk Paşâ'nın tek çocuğunun Elvân Çelebî olmadığını, çeşitli rivayetlere rağmen tarihî kaynaklardan çıkan sonuca göre Süleymân adlı bir oğlu daha bulunduğunu, ancak Kırşehir'de bulunan bir mezar kitabesinden anlaşıldığına göre, Cân adında bir üçüncü oğlunun da yaşamış olduğunu söylüyor¹².

Elvan Çelebî'nin doğum yeri ve tarihi belli değildir. Yalnız S. Eyice onun Kırşehir'de doğmuş olabileceğini tahmin ediyor¹³. Ne yazık ki, kaynaklar onun hayatı hakkında hiç bir tafsilatlı bilgi vermemektedir. Kendisi de *Menâkıb'ul-ḳudsîya*'sinde bilinenlere ilâve olunacak pek bir şey söylemez. Adına kaynaklarda daha çok 'Ulvân (علوان) şeklinde rastlanıyorsa da¹⁴, Elvân (الوان) tarzında yazıldığı da görülür¹⁵. Nitekim bizzat kendi eserinde de bu sonuncu şekil kullanılmıştır¹⁶. Aslında doğrusu 'Ulvân olduğu halde sırf halk söyleyişinde Elvân haline gelen bu ismin, yazıya da asıldaki (ع) harfi yerine (|) harfi konulmak suretiyle geçtiği ve böylece yayılıp gittiği düşünülebilir¹⁷.

12 Köprülü, 'Âşîk Paşâ» maddesi.

13 Eyice, *a.g.m.*, aynı yerde.

14 Msl. bk. *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşâ*, İstanbul 1290, s. 98; *Terceme-i Şakâyık*, s. 22.

15 Msl. bk. yukarıda geçen kitabe ve Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. 1, s. 110.

16 *Menâkıb'ul-ḳudsîya*, son kısım, çeşitli yerlerde.

17 Hâfız Hüseyin 'Ayvansarayî, *Hadîka'ül-Cevâmi*, İstanbul 1281, c. 1, s. 45.

Elvân Çelebî kendinden bahseden kaynakların şahadetine göre, bütün sülâlesi gibi devrinde tanınmış bir süfidir. Hatta Nişancı Mehmed Paşâ, onun cezbe sahibi bir şeyh olduğunu ifade ediyor¹⁸. Her ne kadar hangi tarikata mensup bulunduğu dair kayıt yoksa da onun, babası ve dedesi gibi, büyük dedesi Bâbâ İlyâs-ı Horâsânî yolundan olduğu tahmin edilebilir. Zaten *Menâkıb'ul-ḳudsîya*'da onlar hakkında kullandığı aşırı övücü ifadeler bu hususu açıkça ortaya koyacak niteliktedir.

Elvân Çelebî'nin, bugün Çorum'a bağlı Mecidözü kazasına yakın kendi adıyla anılan köydeki zâviyesinde yaşadığı ve burada tarikatını yaymakla meşgul olduğu bilinmektedir¹⁹. Ancak buraya ne zaman geldiği ve zâviyesini ne zaman kurduğu konusunda bir şey bilinmiyor. Fakat bir ihtimale göre, bu köy kendisine mülk olarak bağışlanmış, o da bir zâviye kurarak buraya yerleşmiş olabilir²⁰. Hüseyin Hüsameddin, 753/1352 tarihlerinde söz konusu köyde bir türbe, mescit, imaret ve bir de hamam yapıldığını haber vererek Eretna Beğ'in veziri 'Alâ'ud-Din 'Alî Şâh'ın bir takım vakıflar tahsis ettiğini ve bu şahsın Elvân Çelebî'nin amcasının oğlu olduğunu ilâve ediyor²¹. Amasya Tarihi yazarının -her zaman olduğu gibi- kaynak belirtmeden verdiği bu bilgiye itimat etmek gerekirse, Elvân Çelebî'nin Eretnalılar zamanında burada yaşadığı kabul olunabilir. XV-XVI. yüzyılda yaşamış sûfi bir şair olan Şeyh Muḥyî'd-Din Çelebî'nin «*Hızırnâme*»sinde yer alan ve 880/1488 tarihini taşıyan «Bir gine görsem yüzlerin» nakaratıyla devam eden bir manzûmesinde, Anadolu'nun ünlü evliyâsı arasında Elvân Çelebî'yi de Elhen Paşâ (الهن پاشا) adıyla anmış olması, onun, devrinde olduğu kadar söz konusu yüzyılda da oldukça isim yapmış bir şeyh olduğunu anlatı-

18 *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşâ*, s. 98; krş. *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 110.

19 *Terceme-i Şakâyık*, s. 22 :

شیخ علوان چلی مذکور عاشق پشانک اوغلیدر. آماسیه قریب رموضعه وطن ابدی :

Elvân Çelebî'nin zâviyesi üzerinde ilk defa F. Babinger küçük bir makale yayınlamış («Das Heiligtum des Elvan Çelebi in Anatolien», *ZDMG*, LVI (1960), ss. 227-231.) sa da en güzel monografiyi S. Eyice hazırlamıştır (bk. yukarıda adı geçen makale.). Yazar burada hem zâviyenin tarihçesini hem de mimarî yönünü incelemiştir.

20 Eyice, *a.g.m.*, s. 223.

21 *Amasya Tarihi*, İstanbul 1327, c. 1, s. 395.

yor²². Nitekim S. Eyice'nin, XV. yüzyıl ortalarında türklere esir düşmüş bir Macar olan Georg'un latince eserinden naklettiğine göre, bu yabancıdan da o zaman özellikle Orta Anadolu'da meşhur evliyânın adı arasında Alwan Passa, yani Elvân Çelebi'yi zikretmesi bu hususu kuvvetlendiriyor²³. Buna karşılık onun, şair olarak bir ün kazanmadığını F. Köprülü belirtiyor²⁴. Gerçekten de şuarâ tez-kirelerinde pek yer almamış bulunması bunu gösteriyor. «Kemterî» mahlasıyla yazdığı bir divanının ve «Efvâr-ı sülûk» adında tasavvufa dair bir kitabının daha mevcut olduğu söyleniyorsa da bugün böyle bir eserden iz yoktur²⁵. Ancak Köprülü, Kâtip Çelebi'nin «Aşık Pâşâ'ya nisbet ettiği «Risâla fî'l-Iksîr» adındaki eserin²⁶, esasında Elvân Çelebi'ye ait olmasının muhtemel bulunduğunu²⁷, ve onun asıl şiirlerinin «Câmi'un-Nezâir» adlı şiir mecmuasıyla, «Kenz'ül-Kübe-râ»da ve daha bazı eserlerde yer aldığını söylüyor²⁸.

Bursalı Mehmet Tahir, Elvân Çelebi'nin şiirlerinden bir kısmının, XVI. yüzyıl şeyhlerinden Şâri Abdullâh Efendi'nin «Şemerât'ül-Fuâd»ın da bulunduğunu söylerse de²⁹, buradaki şiirler, açıkça gö-

22 Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar nr. 9495, v. 27a.

23 Eyice, a.g.m., s. 212. Şakâyık tercemesine bakılırsa, XVI. yüzyılda da onun «Kibâr-ı meşâyih»ten sayıldığı görüldüğü (bk. s. 22.).

24 İslâm Ansiklopedisi, «Aşık Pâşâ» maddesi.

25 Terceme-i Şakâyık, aynı yerde; krş. Osmanlı Müellifleri, c. 1, s. 110. Köprülü aslında bu eserin Şeyh Ulvân-ı Şirâzi'ye ait «Gülşen-i Râz» tercemesi olduğunu ifade ediyor (bk. «Aşık Pâşâ» maddesi.).

26 Keşf'uz-Zunân, 2. bs. İstanbul 1971, c. 1, s. 848 :

رسالة في الاكسير تركية منظومة لده سلطان ابن عاشق باشا

27 İslâm Ansiklopedisi, «Aşık Pâşâ» maddesi. Yukarıda 5. nolu notta nakledilen ibareden görüldüğü üzere, Kâtip Çelebi aslında bu eseri Aşık Pâşâ'ya değil, Dede Sultân dediği oğluna, yani Elvân Çelebi'ye isnad etmektedir. Herhalde iki isim arasındaki «ibn» kelimesi gözden kaçmış olmalıdır. Üstelik bu ibareden, Elvân Çelebi'nin «Dede Sultân» lakabını taşıdığı anlaşılıyor.

28 Aynı yerde; Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar, 3. bs. Ankara 1976, s. 339, not 2.

29 Osmanlı Müellifleri, aynı yerde. Şakâyık tercemesinde, «Kemterî» mahlasını taşıyan bu beytin Elvân Çelebi'ye ait olduğu bildiriliyor (s. 22) :

اولياتك قولرينك ايك كمي علواندر
كتريدو كتريدو كتريدو كتريدو

rüleceği üzere, Elvân Çelebi'nin değil, Şeyh Ulvân-ı Şirâzi'nindir³⁰.

Elvân Çelebi'nin, tıpkı doğum tarihi gibi, ölüm tarihi de bilinmiyor. Yalnız Menâkıb'ul kudsîya'nın sonunda bulunan ve eserin bitiriliş tarihini ifade eden 760/1358-9 tarihine bakılırsa, onun hiç olmazsa bundan bir kaç yıl sonra öldüğü düşünülebilir. Mezarı, zâviyesinin bitişiğindeki türbesindedir.

II — ESERİN MUHTEVASI :

Menâkıb'ul-kudsîya fî Menâşib'ül-unsîya'nın elde bulunan tek nüshası Konya Mevlânâ Müzesi kitaplığında bulunmakta olup, türke olarak mesnevî tarzında kaleme alınmıştır. Sadece başlıklar farsçadır. Nüsha şimdiki durumunda 119 varak ihtiva etmekte, fakat baş taraftaki Cenâb-ı Hakk'a övgü kısmıyla Dede Ğarķın'a ayrılmış bölümden birkaç varak eksik bulunmaktadır. Bu itibarla tamamının hiç olmazsa 125-126 varaktan meydana geldiği tahmin olunabilir. Eserin sonunda hiç bir müstensih adına rastlanmayışına bakılırsa, bunun bizzat Elvân Çelebi'nin elinden çıkan nüsha olduğu akla gelebilir³¹. Yazılış tarihi ise sondaki bir beytin belirttiğine göre 760/1358-9 dur³².

Menâkıbnâme devrin bütün eserleri gibi Allah'a bir övgü ile başlamakta, arkasından Hz. Muhammed'in medhine ayrılan kısım gelmektedir. Fakat bu bölümden sadece başlık kalmış olup, geri tarafı kopmuştur³³. Bundan sonra, Dede Ğarķın'la ilgili bölümle asıl menâkıbnâme başlar.

1. Dede Ğarķın'a ayrılan ve ne yazık ki baştan eksik olan ilk bölümde, onun Anadolu'ya gelip yerleşmesi, edindiği müridler ve

30 Şemerât-ül-Fuâd, İstanbul 1288, ss. 65-66, 69-70. Krş. İlk Mutasavvıflar, aynı yerde. Ayrıca Şeyh Ulvân-ı Şirâzi için bk. Lafîfî Tezkiresi, İstanbul 1314, s. 5.

31 M. Önder, a.g.m., ss. 85, 88. eserin dış tavsifi konusunda bu makalede ve Mevlânâ Müzesi KataloĞu'nda (s. 417) yeteri kadar bilgi vardır.

32 Bk. v. 118 a : اردانجامه نامه قدسی اولد تاریخ هفتصد سی سی Buradaki M. Önder tarafından 33 olarak kabul edilmişse de doğru değildir. Çünkü سی سی 33 değil 30+30=60 ifade eder. Dolayısıyla eserin bitiş tarihi 733 olmayıp 760 tır. Nitekim Gölpınarlı da bunu söylüyor (c. 3, s. 419).

33 Bk. v. 4b : فصل في ذكر سيد المرسلين و امام المتقين محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب ...

nihayet devrin hükümdarı ile münasebetleri, birtakım menkabelerle karışık olarak anlatılmaktadır. Şimdiye kadar Dede Ğarķın hakkın- da bütün bilinenler, *Hacı Bektāş-ı Velī Vilāyetnāmesi*'nde mevcut bir pasajdan ibaret olması itibariyle, *Menākıb'ul-kuḏsiya*'deki bu kısım, söz konusu şeyhin kimliğini biraz olsun aydınlatmaya yaraya- cak niteliktedir³⁴. Bu bölümde Dede Ğarķın'ın Seyyid Ahmed-i Ke- bīr-i Rifā'i ile olan karşılaşmaları da nakledilmektedir³⁵.

2. İkinci bölüm, eserin aşağı yukarı 1/3 ünü kapsamakta olup en önemli kısımlardan birini teşkil eder. Bu bölüm tamamıyla Bābā İlyās-ı Horāsānī'nin biyografisine hasredilmiştir³⁶. Önce onun Dede Ğarķın'la olan münasebetlerinden, ona halife oluşundan bahsedilir; sonra Dede Ğarķın halifesi sıfatıyla Amasya yakınlarına gelip yer- leşmesi ve buradaki faaliyetleri anlatılır³⁷. Arkasından Bābā İlyās'ın «Alā'ud-Dīn Keykubād I ile olan münasebetleri ve nihayet oğlu Ğı- yāş'ud-Dīn Keyhusrev II devrinde vuku bulan Babāi ayaklanması hikāye edilir ki, bundan ilerde söz edilecektir.

3. Üçüncü bölümde Elvān Çelebī, kısa pasajlar halinde, Bābā İlyās'ın oğullarından Ömer Paşā, Abū'l-bakā Yaḫyā Paşā, Abū'z- ziyā Maḫmūd Paşā ve Abū'l-vefā Hāliş Paşā'nın biyografilerine yer vermekte³⁸, en büyükleri Ömer Paşā'nın ayaklanma sırasında yaka- lamp idam olduğundan söz etmektedir³⁹, ki bütün bunlar yepyeni bilgilerdir.

4. Dördüncü ve en uzun bölüm, Bābā İlyās'ın en küçük oğlu, yazarın da dedesi olan Muḫliş Paşā'ya tahsis edilmiştir⁴⁰. Burada

34 Dede Ğarķın'la ilgili pasaj için bk. *Vilāyetnāme*, ss. 21-22.

35 Çok az tanınan ve kimliği hakkında değişik rivayetler bulunan bu zat için bk. *a.g.e.*, açıklama, s. 137. Elvān Çelebī'nin Dede Ğarķın'la çağdaş göster- diği Seyyid Ahmed-i Kebīr-i Rifā'i, bazı kaynaklarca ikinci Osmanlı hükümda- rı Orhan Beğ'in devrinde yaşamış kabul edilmektedir (msl. bk. Gelibolulu Muş- tafā Ali, *Künh'ül-ahbār*, İstanbul 1277, c. 5, ss. 61-62.).

36 Bk. v. 9a-39a : باب دوم آغاز قصه حضرت شيخ الكامل والمكمل ابو البقا الياس : المشتهر بابا

37 Dede Ğarķın'la Bābā İlyās'ın bu münasebetinden söz eden tek eser *Me- nākıb'ul-kuḏsiya*'dir. Şimdiye kadar bilinmeyen bu nokta, Bābā İlyās'ın tasavvufi şahsiyeti açısından çok önemlidir.

38 Bk. v. 39b-43b.

39 Bk. v. 40a.

40 Bk. v. 43b-69b.

yazar önce, Muḫliş Paşā'nın çocukluğundan başlayarak yetişişini an- latmakta, ayaklanmadan sonra Mısır'a sığındığından bahsetmekte ve nihayet 14 yıl sonra babasının intikamını almak üzere Anadolu'ya dönüşünü ve mücadelesini nakletmektedir. Babāi ayaklanmasının devamı itibariyle çok önemli olan bu bölümün ihtiva ettiği bilgiler de tamamıyla yenidir. Menākıbnāmeye göre Muḫliş Paşā, nihayet ba- basının intikamını aldıktan sonra Konya'yı ele geçirmiş, altı ay bu- rada hüküm sürerek tekrar şeyhliğe dönmüştür⁴¹.

5. Menākıbnāmenin beşinci bölümünde, Elvān Çelebī, Muḫ- liş Paşā'nın oğlu «Aşık Ali Paşā'yı, yani kendi babasını an- latmaktadır⁴². «*Ğaribnāme*» adlı ünlü eseriyle tanınan XIV. yüzyı- lın bu mutasavvıf şairinin hayatı, oğlunun kaleminde menkabelerle karışık fevkalade mistik bir tablo halinde sunulmaktadır. Bu bölü- mü teşkil eden her mısradan, yazarın babasına karşı sonsuz tazi- mini ve hayranlığını sezmemek mümkün değildir.

6. Eserin son ve belki de en önemli kısımlarından olan bu bö- lüm, Bābā İlyās-ı Horāsānī ve Muḫliş Paşā'nın belli başlı halifeleri- nin kimlik ve faaliyetlerine hasredilmiştir⁴³. Aralarında Hacı Bek- tāş-ı Velī ve Osman Gazī'nin kayınpederi Şeyḫ Edebālī'nın da bulun- duğu bu şahısların çoğundan ilk defa bu eserde söz edilmektedir. Do- layısıyla şimdiye kadar isimleri karanlıkta kalmış olan bu halifeler hakkında verilen bilgiler sayesinde, Babāi hareketinin XIV. yüzyıl- daki devamını, «Aşıkpaşazāde'nin bahsettiği «Abdālān-ı Rüm (Rüm Erenleri) zümresini ve nihayet Bektaşiliğin teşekkülünü daha iyi an- lama imkânı hasıl olmakta, bu itibarla eserin kıymeti bir kat daha artmaktadır.

Burada, *Menākıb'ul-kuḏsiya*'nin ihtiva ettiği yeni malzemeye bir örnek olarak sadece Babāi ayaklanmasına dair verilen bilgiler ele alınacaktır :

41 Bk. v. 57b : حضرت شيخ التی ای تمام قلد سلطان اوين سراى تمام

42 Bk. v. 69b-92b.

43 Bk. v. 93a-115b. Hacı Bektāş-ı Velī bugüne kadar Babāi ayaklanmasın- ın liderlerinden Bābā İshāk'ın halifesi olarak bilindiği halde, ilk defa burada Bābā İlyās-ı Horāsānī ile alakadar görülmektedir. Ayrıca Şeyḫ Edebālī'nın da Elvān Çelebī tarafından Bābā İlyās halifesi olarak zikredilmesi, ilk Osmanlı hü- kümdarlarının çevrelerindeki bir kısım şeyh ve dervişlerin ait buldukları ta- savvuf ortamının belirlenmesi bakımından çok önemlidir.

III — MENÂKİB'UL-KUĞSİYA Fİ MENÂŞİB'İL-UNSİYA'YA GÖRE
BABAİ AYAKLANMASI :

Elvân Çelebi'ye göre Şucâ'ud-Dîn Abû'l-bakâ Bâbâ İlyâs-ı Ho-râsânî, Anadolu Selçuklu sultanı Alâ'ud-Dîn Keykubâd I devrinde (1220-1237), Dede Ğarķın'ın baş halifesi sıfatıyla Amasya yakınındaki Çat köyü (bugünkü İlyas köyü)ne gelerek yerleşmiş ve burada bir zâviye açmıştır. Zamanla şöhreti yayılmış ve bir çok kimseler kendisine mürid olmuştur. Alâ'ud-Dîn Keykubâd I ona çok hürmet göstermiş, oğlu Ğıyâş'ud-Dîn Keyhusrev II tarafından zehirlenip öldürülünceye kadar her ikisi arasında yakın münasebetler meydana gelmiştir. Fakat yeni sultan, etrafındaki bazı kimselerin tesiriyle şeyhe karşı çok kuşkulu bir tavır takınmış ve müridlerine baskı yapmağa başlamıştır. Bâbâ İlyâs'ın kazandığı şöhreti çekemeyen birçok kimseler ve sultanın yakınları, onu şeyhe karşı kıskırtmaktan geri kalmamışlar ve ortadan kaldırtmak için çeşitli bahaneler aramışlardır. Nihayet Çat köyü kadısı Köre (Göre?) Kadı bahaneyi bulmuş ve tatbik etmek üzere sultana telkinlerde bulunmuştur.

Bâbâ İlyâs'ın eşi zor bulunur bir kır atı vardır ve onun yanında çok kıymetlidir⁴⁴. Köre Kadı sultana bu atı şeyhten satın almasını teklif eder. Sultan bunu birkaç defa denerse de Bâbâ İlyâs atı asla satmak istemez. Buna çok kızan Ğıyâş'ud-Dîn Keyhusrev şeyhe müthiş bir kin besler. Sonunda hükümdarın adamları devamlı telkinleri aracılığıyla, Bâbâ İlyâs'ın ona karşı isyan etmek niyetinde olduğunu ve tahtını, tâcını elinden almak amacıyla hazırlık yaptığını ve hatta kendisini peygamber ilân ettiğini haber verirler⁴⁵. Du-

44 Son derece hayret vericidir ki, Babai ayaklanmasi sırasında Anadolu'da bulunan Fransiskan rahibi Simon de Saint-Quentin de lâtince vakayinâmesinde, Bâbâ Resûl (Paperroissole)ün çok güzel beyaz bir atı olduğundan söz ediyor (*Histoire des Tartares*, ngr. Jean Richard, Paris 1965, s. 62.).

45 Bk. v. 28a :

سلطان ايدر بکروم هانی	شویله کم قته قلد سلطانی
ایدر ای بکروم کرک که سفر	حاضر اولور قو کلور بر آلور
آنی قرمعا ایلک تمبر	قلمز دشمنوم بلورد تیز
کندوی هم رسول حق بلش	تخنوما تاجا نظر قلمش

rumun sarpa sardığını gören sultan, kumandanlarını toplayarak Bâbâ İlyâs'ın ayaklanacağını, o harekete geçmeden bulunduğu köye hücum edip müridleriyle birlikte öldürülmesini emreder. Selçuk ordusunun üzerine geldiğini haber alan Bâbâ İlyas ise derhal zâviyesini bırakıp seksen kadar yakın müridiyle Amasya yakınlarında bulunan Haraşna (خراشنه) kalesine sığınır. İşte tam bu sıradadır ki, Şam vilayetlerinde (Kuzey Suriye ve Güney Anadolu mntıkları) görevlendirdiği baş halifesi İshâk-ı Şâmî (İbn Bîbî'ye göre Bâbâ İshâk, Abû'l-Ferec'de Şeyh İshâk) nice zamandan beri topladığı müritleriyle baş kaldırır ve şeyhi Bâbâ İlyâs'a yardım etmek amacıyla Amasya'ya doğru harekete geçer. Elvân Çelebi burada, çok gözde bir halife olan İshâk-ı Şâmî'nin sihirbazlık ilmine müptela olduğunu ilave ediyor⁴⁶.

Bu esnada, halifesinin harekete geçişinden haberdar olan Bâbâ İlyâs, müritlerinden ikisini kendi sarığı ile birlikte ona haberci gönderir ve Amasya yerine Canik taraflarına gidip ordaki işleri halletmesini emreder⁴⁷. Ayrıca bütün müritlerinden, kayıtsız şartsız İshâk'a itaat etmelerini, ellerindeki bütün şehir, köy ve kaleleri ona teslim etmelerini ister. İshâk'a verdiği bu geniş yetkinin alâmeti de, ona gönderdiği kendi sarığıdır; o ne isterse ve yaparsa Bâbâ İlyâs istemiş ve yapmış olacaktır⁴⁸. Elvân Çelebi'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre Bâbâ İlyâs'ın İshâk-ı Şâmî'nin Amasya'ya gelmesini istememesinin asıl sebebi, büyük bir fitne çıkmasından endişe etmesidir.

Fakat İshâk-ı Şâmî Canik'e gidecek yerde Çat köyüne gelir. Zâviyede şeyhi bulamayınca hazırlıklarını tamamlayıp Konya'ya doğ-

46 Bk. v. 30b : اسحاق شامی که در ولایت شام خلیفه بود حکم قادر قدرت اورا : بنیرنجات بابتلا مبتلا کشته لشکر خود را کشیده بروم آمده .

47 Bk. v. 32b : وارسون اول یکا جانکا کرسون اول مقدمدر اول اثنی کورسون

48 Aynı yerde :

آنی ادنه حریری اولو اولو	قنچرو وارسا بلو
قاموسنی باش ایاغنه سورلر	قله و شهری و الی و پرلر
بو نشانی بولارا کوسترسین	برو کلسون اول یکا وارسون
بو نشاندن آنی بی بلهلر	نه که مقصود ساقو بولار

ru gitmek üzere ordusuna yürüyüş emri verir. Kırşehir'e gelirken yolda «Ziyâret» denilen bir mevkiye Selçuklu ordusunun öncüleriy-le karşılaşır ve yapılan muharebede onları yener⁴⁹. Buradan tekrar yola çıkan İshâk-ı Şâmî, nihayet Kırşehir'in kuzey-doğusunda «Mal-ya» denilen geniş ovada asıl Selçuklu ordusu ile karşı karşıya gelir. Orduda Gürcüler, Kürtler ve Hıristiyanlar da vardır⁵⁰.

İki ordu korkunç bir şekilde savaşa tutuşurlar. İshâk-ı Şâmî'nin gösterdiği fevkalade gayret ve kahramanlığa rağmen taraftarları yenilgiye uğramaktan kurtulamazlar⁵¹. Selçuklu askerleri onların çoğunu kılıçtan geçirir, fakat bir türlü İshâk-ı Şâmî'nin cesedini bulamazlar⁵². Geri kalanlar ise esir edilerek Antalya'ya, Ğiyâş'ud-Dîn Keyhusrev'in yanına götürülürler. Büyük tehlikeyi atlattığından dolayı son derece memnun olan hükümdar, esirlerin hepsini idam ettirmek suretiyle onlardan büsbütün kurtulmak isterse de vezirlerinden Celâl'üd-Dîn Karatâyî araya girerek bir yolunu bulup katliâmı önler⁵³.

Bâbâ İlyâs'a gelince, o, olaylar sırasında hapsedildiği Amasya kalesinde bulunduğu bir sırada, zindanın duvarlarını yararak gelen kır atının üstüne binip göğe çekilir ve bir daha kimse ondan bir iz bulamaz⁵⁴.

49 Bk. v. 26b : قوبار آندا داقى بو شر و شور چكر اندن زيارته ايرشور

50 Bk. v. 35b-36a :

اكتريشوك بلنده وار زنار كرجى كرد لشكر جزار
صان حشر كوئيدر اورلدى صور ايرشور رى برينه قارشور

51 Bk. v. 36a :

يد قدرتدر بو حكى سوردن يدى كز كيورر چيقار چرپدن
اولدى جون محب روحانى اولدى دووقنمز قلىچ كسمز آنى

52 Bk. v. 36b : بو عنایت قوسى خلاقوك ائرن بولاديلر اسحاقوك

Ashında savaşta Selçuklular tarafından katledilmiş bulunan Bâbâ İshâk hakkında yazarın «öldürüldü» ifadesini kullanılmıyarak böyle bir ifadeye başvurmasını, tasavvufî telakkisi göz önüne alındığı takdirde, tabii karşılamak gerekir.

53 Bk. v. 36b-37a. Elvân Çelebi Selçuklu vezirinin bu işi babalarının kerametleri sonucu başardığını söylemektedir.

54 Bk. v. 39a :

دش دى حبسه بوزك اتولرى اول كه يارد بوز دپوارى

İşte Elvân Çelebi'nin *Menâkıb'ul-ğudsîya*'da menkabelerle karışık bir şekilde naklettiği Babaî ayaklanmasının hikâyesi kısaca bundan ibarettir. İhtiva ettiği menkabevi unsurlara rağmen, bugüne kadar bilinenlerden geniş ölçüde farklı olarak tarihî olayları göz önüne seren bu eserin ifadeleri gerçekten çok ilgi çekicidir. Elvân Çelebi'nin bu nakillerinin en değişik yanı, Bâbâ Resûl'ün, şimdiye kadar bilindiği gibi Bâbâ İshâk değil, aksine hemen istisnâsız bütün araştırmacılar tarafından olayların dışında telakki edilen Bâbâ İlyâs-ı Ğorâsânî olduğunu açıkça ortaya koymasıdır. Yazar, çeşitli tevillerle büyük dedesini müdafaaya çalışmasına rağmen, Bâbâ İshâk veya kendi deyimiyle İshâk-ı Şâmî'nin değil, Bâbâ İlyâs'ın peygamberlik iddiasıyla suçlandığını saklamamaktadır. Kısaca Elvân Çelebi'nin şahadetine göre Babaî ayaklanmasını hazırlayan ve kendisini peygamber ilân etmek suretiyle ortaya atılan Bâbâ İlyâs-ı Ğorâsânî olup, ilk fiilî hareketi başlatan ise, onun propagandalarını yürütmekle görevli İshâk-ı Şâmî (Bâbâ İshâk)dir.

Esasında, Babaî ayaklanmasından bahseden çağdaş vekayinâmeler gözden geçirilirse, Elvân Çelebi'nin şahadetinin yalnız kalma-dığı görülür. XIII. yüzyıl Süryânî vak'anüvislerinden ünlü Gregorius Abû'l-Ferec (Barhebraeus) (1286) de Elvân Çelebi'yi fevkalâde takviye etmektedir. Bu tarihçiye göre Bâbâ Resûl Amasya'daki zâviyesinde oturmakta olan bir türkmen şeyhidir ve kendini peygamber ilân ederek baş müritlerinden Şeyh İshâk'ı propaganda yapmak ve türkmenleri kendine inandırmak amacıyla Hısn-ı Manşûr (Adıyaman)'a göndermiştir. Şeyh İshâk bu bölgede adam toplayarak hazırlıkları tamamlamış ve civardaki kalelere saldırılar düzenlemiştir⁵⁵.

Açıkça görüldüğü gibi, Abû'l-Ferec'in ifadeleri gayet kesindir ve Elvân Çelebi'ninki ile tam bir uyuşma içindedir. Üstelik olayın geçtiği bölgelere yakın bir yer olan Malatya'da ve olay zamanında yaşamıştır. Bu itibarla yanlışlığı ihtimali çok zayıftır. Hal böyle olunca ister istemez şu soru akla gelmektedir: Bâbâ Resûl'ün

آغدى بوزا يشيل علمو اولو مند بوزا اولو كرملو اولو

Elvân Çelebi, Bâbâ İshâk'ta olduğu gibi, büyük dedesinin âkibeti için de aynı yola başvuruyor ve onu ölmüş olarak kabul etmiyor. Halbuki kaynaklar Bâbâ Resûl'ün Amasya kalesinde idam edildiği konusunda hemfikirlerdir.

55 *Abûl-Farac Tarihi*, trc. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1950, Türk Tarih Kurumu yay., c. 2, s. 539.

Bâbâ İshâk olduğu fikri nereden çıkmıştır? Bu sorunun cevabı İbn Bîbî olacaktır, çünkü yalnız ve yalnız onun vakayinâmesinde Bâbâ Resûl'ün adı Bâbâ İshâk olarak geçmektedir⁵⁶. Onun dışındaki bütün kaynaklar, hatta olaydan söz eden en eski vakayinâmenin sahibi Simon de Saint-Quentin de dahil olmak üzere, ne Sıbt ibn'ül-Cevzî (1256), ne Abû'l-Ferec, ne de Ahmed Eflâkî Bâbâ Resûl'ün ismini zikrederler. Bunların hepsinde de «Paperroissole», «Bâbâ Resûl» veya kısaca «Bâbâ» kelimeleri kullanılmıştır⁵⁷. Buna karşılık, İbn Bîbî'de hep Bâbâ İshâk'tan bahsedildiği halde Bâbâ İlyâs bir kere bile anılmamıştır. Yazar, onun varlığından sanki habersizdir.

Bu durum karşısında ister istemez İbn Bîbî'nin Bâbâ Resûl'ün kimliğini teşhis konusunda yanılmış olabileceği akla geliyor. Öyle anlaşılıyor ki yazar, «Bâbâ İlyâs» ve «Bâbâ İshâk» adları arasındaki benzerlik yüzünden veya daha büyük bir ihtimalle, kaynak olarak kullandığı rivayetteki karışıklık sebebiyle muhtemelen bu hatayı işlemiş ve her iki şahsı bir tek Bâbâ İshâk'ın zatında birleştirmiştir. Bu yüzdendir ki, Babaî ayaklanmasıyla uğraşan bütün araştırmacılar İbn Bîbî yüzünden bu yanlışlığı tekrarlayagelmişler, hatta, Baba İshâk'ın kimlik ve şahsiyetini araştırıp yazarlarken, farkına varmadan Bâbâ İlyâs'ı işlemişlerdir.

*
**

Görülüyor ki, kısaca tekrar edilecek olursa, Elvân Çelebî'nin *Menâkıb'ul-kudsîya*'sî Babaî ayaklanması konusunda yalnız Bâbâ Resûl'ün şahsiyeti noktasından değil, hareketin devamı açısından da büyük bir hizmet görmekte ve ihtiva ettiği diğer yeni bilgiler sebebiyle XIII. ve XIV. yüzyıllar Türkiye din tarihi için büyük bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan dikkatle ele alınıp incelenerek hiç olmazsa derli toplu bir neşrinin yapılmasına ihtiyaç olan değerli bir kaynaktır.

56 *El-Evâmîr'ül-Âlâiya Fî'l-Umûr'ül-Âlâiya*, ngr. A. Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1956, s. 498.

57 *Histoire des Tartares*, ss. 62-65; *Mir'ât'üz-Zamân*, Türk-İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, nr. 2138, c. 15, v. 165a; *Menâkıb'ül-Ârifin*, ngr. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1959, c. 1, s. 381. Ayrıca krş. Claude Cahen, «Baba İshâq, Baba İlyas, Hadjdji Bektash et quelques autres», *Turcica*, I (1969), pp. 55-59.